

EGY SZENT ERZSÉBET-HIMNUSZ ZSIGMOND KIRÁLY KORÁBÓL

ÍRTA VARJÚ ELEMÉR ÉS LAJTHA LÁSZLÓ

I.

A Kassai szent Domokos-rend ősi zárdája kegyeletesen őrzi a maradványait egykori hatalmas könyvtárának. A rendház már a XIII. században fennállott s volt idő, amikor tagjainak száma a százat is meghaladta. Köztük minden időben kiváló tudós férfiak találkoztak s ennek megfelelő volt a gazdag könyvtár is; méreteiben nem maradt mögötte az osztrák *Stifte*k sokszor megbámult és irigyelt könyvgyűjteményeinek.

Kassa ama a ritka szerencsés magyar városok közé tartozott, amelyik soha sem került török kézre s így aránylag sokat megőrzött, középkori gazdagságának emlékeiből. Hogy a domonkos-zárda minden kincseivel együtt mégis a pusztulás révére jutott, az a vallásújítással együtt járt zavaroknak tulajdonítható. Az új hit követői megrohanták a rendházat, gazdag felszerelésű templomát feldúlták, oltárait elégették, a lakókat pedig szétűzték. Ekkor került prédára a szép könyvtár is. Egy csekély részét a város, néhány darabját pedig a Kassán székelő szepesi kamara vette birtokába; a könyvek tömegét pedig széthurcolták, örök kárára a magyar művelődésnek és tudománynak.

Amikor a XVII. század folyamán a domonkosok visszatelepedtek Kassára, könyvgyűjteményüknek már csak szerény maradékait tudták összeszedni. A legszebb kéziratok és őnyomtatványok messze vándoroltak, s amint már a könyvek közmondásos sorsa hozza magával, egyik gazda kezéről a másikéra kerültek.

Ma akad belőlük Budapesten épúgy, mint Gyulafehérváron, Bécsben vagy Nürnbergben. Talán legkevesebb a régi helyen, a zárda könyvtárában található. S még e keveset is alig látta könyvészeti dolgokban jártas szakember, hogy számot adna róluk a tudomány hasznára.

Mivel jó magam e kevesek közé tartozom, kötelességemnek tartom a gyűjtemény egyik legértékesebb darabjára, egy réges-régi Erzsébet-himnusza felhívni a figyelmet, amely úgy szövegét, mint dallamát tekintve, eddig ismeretlen változattal gyarapítja meglehetősen szegény himnusz-készletünket.

A dominikánus-könyvtár néhány középkori kézírata között egy kis ivrétű kötet vonja magára a figyelmet, amely *Stagiriai Aristoteles Metaphisica*-ját és Aquinói Szent Tamásnak ehhez írt magyarázatait tartalmazza. A kodex rövid leírása a következő:

Aristotelis Stagiritae Methaphisica. Hártya-kézirat ívrétben a XIV. századból, eredetileg 59 levéllel, amelyből ma az 56-ik után kettő (?) hiányzik. Egyhasábosan, csinos gótbetűs kodexírással írva. A lapszéleket XIV. és XV. századi, több kéztől való jegyzetek borítják. Rubrikálva, piros és kék egyszerűbb kezdőbetűkkel kezdődik az 1a oldalon: *OMNES homines natura scire desiderant . . .* Végződik az 59b lapon: *Explicit metaphisica Aristotelis. Amen.*

Hozzájárul: *S. Thomae Aquinatis in Aristotelis libros XII. Metaphisicorum commentarius. Accedunt fragmenta quaestionis incerti auctoris super Commentaria S. Thomae in libros III. de Anima Aristotelis.* Hártyakézirat ívrétben a XIV. századból, amely az 57. levéllel megszakad. Kurzív, nehezen olvasható írás, igen sok rövidítéssel két hasábosan írva. Rubrikálatlan. Kezdődik az 1a lapon: *(S) Icut docet philosophus in Politicis suis, quando aliqua plura ordinantur ad unum . . .* 54b l. az első hasáb alján: *. . . intelligibile et primum bonum, quod supra dixit deum, qui est benedictus in secula seculorum AMEN. Et in hoc terminantur sententia duodecimi libri Methaphisice. Claudus eget baculo cecus duce pauper amico.* 54b l. *Incipit etc. (B) Onorum honorabilium. Iste liber, qui de animis intitulatur . . .* Megszakad az 57. lap alján.

A két kézirat egy a XV. század első feléből való egyszerűen préselt vörösbarna bőrrrel bevont deszkakötésben van, szerény rézkapcsokkal ellátva.

Magánál a kéziratnál jóval érdekesebb a könyvet kötő dominikánus által előzéklapúl felhasznált hangjegyes hártylevél, egy hatalmas graduále ívrétű lapjának a fele. Betűtípusa a XIV. sz. végére vagy a következő elejére vall és kétségkívül hazai kézből került ki. Gregorianus hangjegyei is megfelelnek a kornak.

Valószínű azonban, hogy Kassán írták, a Szent Erzsébetnek szentelt városi plébániatemplom részére és tekintve azt a különös tiszteletet, amelyben e népszerű nemzeti szentünk épp ebben a városban részesült, úgy lehet, magát a rajta olvasható Szent Erzsébetről szóló himnuszt, legalább ebben az alakjában, itt készíthette valamely zenéhez is értő egyházi ember.

A himnusz a rövidítések feloldásával így hangzik:

DE SANCTA ELIZABETH.

Gaude felix Hungaria
gaude de Christi munere
laudes in voce varia
corde promas et opere
et angelis coronata
ut sponsata comite.

Angulare fundamentum
lapis Christe missus est
qui et page parietum
in utroque nectitur.
quem novo splendore rutilat
plebs novas laudes jubilat.

Urbs beate Iherusalem
dicta pacis visio
quae construitur in caelis
vivas ex lapidibus.

Leta stupet Thuringia
fractis nature regulis
dum per sanctae suffragia
miranda fiunt seculis.
Novum sydus emicuit
error vetus contieuit.¹

Dankó József prépost, a magyar szentekről szóló énekek szorgalmas gyűjtője, két Erzsébet-himnuszt közöl.² Az egyik általános hangú és csekély változtatással bármely szentre alkalmazható, a másik egészen egyéni és kétségen kívül magyar eredetű. E két himnusz mindenikéből találunk részleteket a kassaiban. Az egyezések a következők:

Himnuszunk első négy sora a Dankónál másodiknak nevezett darab első szakával egyezik. Ugyanebben találjuk meg a kassai himnusz negyedik (négy soros) versszakát, mint ötödik szakot, csekély eltéréssel. Viszont a most közölt szöveg első és második szakaszának két utolsó sora a Dankónál olvasható első himnusz első versszakának felel meg. Új részlet tehát nem sok van a kassai szövegben. Valószínű azonban, hogy ez az összeállítás régebbi és eredetibb. A magyaros himnuszt (*Gaude felix Ungaria*) Dankó először egy 1481. évi kéziratoss breviariumban találta, ez tehát XV. századi átdolgozása a kassai régebbi szövegnek.

II.

Varjú Elemér.

Himnuszunk kézírata négy soros kvadratikus hangjegyekkel van írva, amely írásmód tudvalevőleg nem jelez semmiféle ritmikai változást. Mai hangjegyekkel átírva mellékletünkön mutatjuk be.

Kétségtelenül két dallammal állunk szemben. Hangnemük hypodór. Az egyik a 4-ik számú versszak, amelynek az 1. sz. bővült az 5. sz. csonka alakja; a másik meg a 2-ik számú, amelyiknek csak első négy sorát tartalmazza a 3-ik strófa.

¹ A himnusz-töredék hevenyészett magyar fordításban így hangzik:

SZENT ERZSÉBETRŐL.

Örvendj Boldog Magyarország
Krisztustól jött adománynak
Dicséretét minden módon
Szívvel, tettekkel hangoztasd,
Angyalok megkoronázták
Hogy társokul elfogadták.

Alapvető szegletkőül
Krisztus ím elküldetett,
Hogy ölelő kőfal gyanánt
Ezt a kettőt összekösse.
S amint új fényre deríti,
A nép újból dicsőíti.

Boldogságos Jeruzsálem
Béke jósolt látománya
Felépítve az egekben
Kövekből amelyek élnek.

Bámul a víg Tüingia
A természet rendje megdőlt
A szent által hogy megesnek
Századokra szóló csodák.
Az új csillag felragyogott
Régi kétely elhallgatott.

² *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapestini, 1893.* A első himnusz a 277., a második a 286. lapon.

A kézirat tisztán olvasható, a szöveg is pontosan a megfelelő hangjegy alá van írva s mindössze három hely adhat félreértésre alkalmat. Ezek közül kettő hangjegynek tetszhető tintafolt; az egyik a 2-ik strófában a »parietum« szó előtt, a másik ugyanitt a »jubilat« szó után. Végül egy elhibázottan, korán felírt, de ki is javított C-kules látható ugyane strófa »necituro« szava előtt.

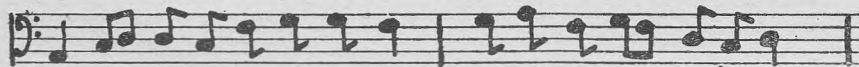
Tekintettel arra, hogy dallam-kompilációval állunk szemben, fontosnak találtam volna mentől több variánsát megtalálni. Megpróbáltam Dankó forrásainak utánajárni, de sajnos nem állott valamennyi kézirat, kódex és ősnymtatvány rendelkezésemre. Iparkodtam több régi, magyar vonatkozású liturgikus műre is kiterjeszteni vizsgálatom. Így megnéztem elsősorban, kassai vonatkozásról lévén szó, a kassai

O quot undis lacrimarum Quod dolore voluitur,

Luctuosa de cru-en-to, Dum revulsam stipite,

Cernit ulnis incubantem Virgo Mater. Filium.

szt. Erzsébetnek szentelt dómból származó, XV. századbeli gradualét (Múz. cod. lat. med. aev. 172.), ahol azonban semmi nyomát sem találtam. Nem vezettek eredményre a Breviarium Strigoniense 1484., a Missale Strig. 1488., 1490. és több hasonló korú magyar vonatkozású breviarium sem. A Breviarium Zagrabiense 1688. dallam nélkül tartalmazza a Dankó közölte Gaude felix kezdetű himnuszt némi szövegi eltéréssel. Pl. a 2-ik strófa 3-ik sorában »rite« helyett »vitae« etc. Ugyanitt van a Novum sydus kezdetű himnusz is, szintén dallam nélkül és szintén szövegi eltérésekkel, amelyek között két teljesen eltérő sor is akad. Az egész »De Sancta Elizabeth Ducissa«-t megtaláltam egy pálos-rendi csonka breviariumban, amely Hóman Bálint szerint a XV. század végétől, esetleg a XVI. sz. legelejéről való, továbbá ugyanezen breviarium 1540-iki kiadásában, de itt is csak dallam nélkül. Csak a Gaude Sion kezdetű Erzsébet-himnusz dallamát láttam egy XV. századi antifonariumban (cod. lat. med. aev. 259. Marg. Scheiffarts) ötvonalas kvadratikus írással. Ez általánosabb, kevésbé magyar vonatkozású

himnusz teljesen eltérő strófa-szerkezete miatt, nem adhatott semmi támpontot sem.

Sikerült azért mindkét dallam liturgikus előfordulásait megállapítani. A kettő közül az általánosabban ismert a 130-ik oldalon lévő.

Ez a dallam a vatikáni antiphonale himnuszai között van, in festo septem dolorum B. Mariae Virginis. Ugyanez a dallama volt régebben a *dedicatio ecclesiae*, búcsú-himnusznek is.¹

Ez a dallam tehát mindenütt hatsoros és pontosan egyezik a mi 2-ik strófánkkal. A 3-ik versszak tehát csak töredék.

A kezdő dallam föllelése már nehezebb volt, mert nincs fölvéve a római antifonáléba. Megtalálható azonban a ma is használatban levő szt. domokosrendi antifonáriumban, hymnus in festo Mariae Magdal. in I. vesperis :

Lauda mater Ecclesia lauda Christi de-mo-ni-um

Qui septem purgat viti-a Per septi formem gra-ti-am

A laudes himnusz dallama is azonos. Ez a négysoros dallam eredeti alakjában csak a 4-ik strófában fordul elő. Az 5-ik versszak csonka, az első meg hatsorossá van kibővítvé. De éppen ez a hatsorossá való kibővítés igen értékes számunkra, mert ez ad bizonyítékot arra, hogy a kézirat domokosrendi és magyar szerzetes írása.

¹ Harmat Artúr zeneműv. főiskolai tanár úr szíves segítségével alkalmunk volt a dallamokat P. Wagnerhez, a gregorian-dallamok egyik legnagyobb élő szaktekintélyéhez elküldeni, aki kettőnk e melódiára vonatkozó agnoszkálásait megerősítette és közölte velünk, hogy ugyanez a dallam előfordul szt. István mártír himnuszának egy 1235-iki párizsi kéziratában is. Ez kétségtelenné teszi, hogy e dallam a miénk őse, mert Erzsébetet 1235-ben avatták szentté, tehát ekkor már a dallam francia kéziratból ismert. P. Wagner közölte velünk a *Dedicatio Ecclesiae VIII.* Urbán előtti szövegét is, amelynek ez az első strófája :

Angulare fundamentum
Lapis Christus missus est
Qui parietum compage
In utroque neclitur
Quem Sion sancta suscepit
In quo credus permanet.

Ez a két sor:

«Et angelis coronata
Ut sponsata comite»

az utolsó két sora a *Dedicatio* himnuszának in vesperis, amely így kezdődik :
Urbs beata Jerusalem.

Montalembert szent Erzsébetről írott művében a *Gaude felix Hungaria* himnuszról írva a dominikánus liturgiára hivatkozik. A *Novum sydus emicuit*-nál meg a mozarab ritust említi, amely ritushoz tudvalevőleg a dominikánusok igen közel állanak. A Mária Magdolna-himnusz még ismert és ma is használatos a dominikánusok között, mert Mária Magdolna a rend protektora. A hagyomány szerint Mária Magdolna tetemét a szt. baumes-i kolostorban őrizték, mely kolostort 1282 óta dominikánusok lakták. A két különböző szöveg azonos dallamára tehát dominikánusnál könnyű a magyarázat.

A négysoros dallam hatsorossá való átalakításának lélektani kulcsát is megtaláljuk a dominikánus antifonáriumban. Az *in festo Sancti Dominici in primis vesperis antiphona* ugyanis így kezdődik: *Gaude felix parens Hispania*. Ez az antifona hatsoros strófából áll és formai szerkezete a következő: *a b c d c d*. A dominikánus barát a *Gaude felix* kezdetű szt. Erzsébet-himnuszt annak az antifonának a formájára bővítette ki, amelyet jól ismert és amely szintén *Gaude felix*-el kezdődött. Az azonos kezdet könnyen rávezethette az azonos formára. Minthogy két záró sor kellett neki, a már előbb ismertetett régi dedikációs himnusz utolsó két sorát választotta és hozzáírta: *et angelis coronata, ut sponsata comite*.

Az is megmagyarázható, hogy miért e két sort, miért e dallamot választotta. A dedikációs himnusz e két sora könnyen beilleszthető volt, mert elsejének dallama csak záradéokban különbözik az Erzsébet-Domokos himnusz harmadik sorától, másodika meg szinte teljesen azonos amazéval. Ahogy az előbb két azonos kezdetű szöveg, úgy itt két azonos végű dallam olvadt össze. Így aztán a *Gaude felix Hungaria* kezdetű Erzsébet-himnusz első szakasza is ilyen formájú lett: *a b c d c₁ d₁*. Belekezdve a dedikációs himnuszba, abbahagyva az előbbi dallamot, második strófának ezt választotta. Ez a magyarázata a csonkán maradt szakaszoknak is. T. i. a kompilációnál kifogyott a szövegből. Lehet, hogy a kézirat ép alakjában az utolsó csonka strófa után még folytatódott.

Magyar dominikánus előtt a vers fordulatai sem lehettek ismeretlenek. Vegyük pl. a *hymnus in festo Sancti Emerici Ducis* első szakaszát:

*Plaude parens Pannonia
de tam felici filio
cuius virtute varia
Caelum repletur gaudio.*

A *Pannonia—varia* sorvégződészek egyeznek a *Hungaria—varia*-val, a *parens Pannonia* meg a *parens Hispania*-val. Hasonló rimeket talál-

lunk ugyancsak Dankó könyvének 228-ik oldalán, egy másik Szt. Imre himnuszban: Pannonia, gaudia, gloria, varia. Végül Anonimusban is: Felix igitur hungaria, Cui sunt dona data varia.

Mindezek, azt hiszem, nemcsak lehetővé, hanem bizonyossá is teszik, hogy a kézirat magyar dominikánus kompilációja és kézírása.

Varjú Elemér lelete tehát nagyfontosságú és számunkra felette becses, mert *a legrégebb eddig ismert, írott, magyar vonatkozású zenei emléküink*. A Pray-kódex neumái megelőzik ugyan korban, de azokban nincs magyar vonatkozás. Ez a XIV. század második feléből származó kézirat, ha dallamai nem is magyar eredetűek, ebben az összetételben magyar szerzetes munkája, magyar szent himnuszát tartalmazza és magyar kéz kezevonása. A dallamot a hazai közönségnek már be is mutatta dr. Molnár Imre, január 10-iki hangversenyén.

Lajtha László.

A KÖNYVILLUSZTRÁLÁS MŰVÉSZE

ÍRTA JASCHIK ÁLMOS

(MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

A jó illusztráció, sőt általában az illusztráció stílusfeltételei tehát nem pusztán esztétikai természetűek. Arthur Rackham rajzainak háromszínyomatú reprodukciói nemcsak azért kitűnőek, mert az angol technikai tudás és hozzáértés termelte ki azokat, hanem mert a művész eleve nem tűzött lehetetlen feladatot a technikai kivitel számára. Halvány, tört színekkel átfuttatott vonalrajzai a reprodukáláskor mindig megfinomodnak, mondhatjuk azt is, hogy az eredetieknél szebbek lesznek. Dulac esete hasonló. Az ő akvarelljei is szebbek reprodukcióban, mint eredetiben és a sokszorosítás karakterének ez a kihasználása az, ami őt a kiadók részéről is olyan keresett illusztrátorrá tette. Divéky József, akinek minden vonalából kiérezhető a vérbeli grafikus, ama kevés európai művészek egyike, aki például még a rideg fototípián keresztül is meleg bensőséggel tud megszólalni és kivételes biztonsággal uralkodik azokon az eszközökön, melyekkel ezt a ridegséget a rézkarc színes mélységéig képes csökkenteni. Pogány Willy Dulachoz áll közelebb, bár annál festőibb és lírikusabb. Főleg azonban festőibb. Reprodukálása feltétlenül magas színvonalú sokszorosítótudást követel s ezért illusztrációi elsősorban fotomechanikai és nyomdatechnikai virtuozitások. Festő olyan értelemben is, hogy kevéssé számol a repro-